

MAKARSKO PRIMORJE U RAZDOBLJU OSMANSKE UPRAVE

Autor se u radu bavi prikazom razdoblja prisutnosti Osmanlija u Makarskom primorju. Prije svega, ističe se pitanje njihova dolaska na taj prostor, godine prvih vojnih upada, osvajanja i uspostave vlasti. Naveden je i problem neusklađenosti korištene literature oko vremena dolaska i tijeka osvajanja Makarskoga primorja, tadašnjega točnog položaj Makarske te izgleda i rasporeda utvrđenja. Također, u radu se obrađuje pitanje islamizacije i položaja stanovništva u odnosu na Osmanlije te položaj Katoličke Crkve (posebno franjevačkoga reda). Autor ističe značajnu ulogu i položaj franjevaca u društvu tadašnjega Makarskog primorja te položaj Primorja kao granične nahije Carstva u većem širenju islamske vjere i utjecaja. Također, u radu je obrađena i onodobna arhitektura franjevačkih samostana u Primorju, zidina i muslimanskoga groblja u Makarskoj te arhitektura kula i utvrđenih pećina kao specifičnih primjera lokalne fortifikacijske arhitekture.

Ključne riječi: *Makarsko primorje, Osmanlije, rani novi vijek, islamizacija, franjevci*

1. UVOD

Dolazak Osmanlija na područje jugoistočne Europe uzrokovao je velike promjene u demografskoj, ekonomskoj, etničkoj i vjerskoj slici hrvatskih povijesnih prostora. Posljedice osmanskih osvajanja na tim se prostorima osjećaju još i danas. Zato je vrlo neobično što su teme dolaska Osmanlija i osmanske uprave na područje Dalmacije i Makarskog primorja jako slabo istražene. Uzevši u obzir da je navedena problematika povijesti ranoga novog vijeka, iz koje postoji veći broj sačuvanih izvora, može se samo zapitati što je tomu razlog. Je li riječ o nedovoljnoj zainteresiranosti povijesne znanosti ili o nečemu drugome? Povjesničari koji su se bavili ovom problematikom često su svoja istraživanja provodili na temelju mletačkih izvora, koji su bili dosta pristrani i uglavnom pisani u službi vlasti, pa ih treba uzeti s rezervom. Ali, zahvaljujući radu nekolicine povjesničara kao što su Hazim Šabanović, Ahmed S. Aličić, Mehmed Spaho, Kornelija Jurin Starčević i dr. jedan veliki dio dokumenata službenih osmanskih vlasti, kao i ostali pisani izvori na osmanskom turskom pismu, preveden je. Upravo zato bi u budućnosti moglo doći do većega razumijevanja ovoga povijesnog razdoblja kao i odgovora na brojna pitanja, od kojih su neka spomenuta i u ovome radu. Ovaj rad će se baviti razdobljem osmanske uprave na području Makarskoga primorja kao primjeru manje geografske cjeline u sklopu Osmanskoga Carstva. Makarsko se primorje nalazi između uvale Vrulja na sjeverozapadnoj, Biokova na sjevernoj te područja nešto južnije od mjesta Gradac (današnja administrativna granica Splitsko-dalmatinske i Dubrovačko-neretvanske županije) na jugoistočnoj strani, a ponekad se tom prostoru pridodaju Zadvarje te prostor

Baćine. Na početku će se rad pobliže baviti isključivo Makarskim primorjem pod Osmanlijama, točnije njihovim dolaskom na navedeni prostor, problemom samoga dolaska, uspostave vlasti i organizacije osmanske uprave. Dalje, položajem domaćega stanovništva u okvirima njihovih obveza prema Carstvu te, na kraju, položajem Katoličke Crkve kao važnoga i utjecajnoga elementa na tome prostoru. U istom dijelu bit će izneseni neki poznati podatci i prikazi izgleda nekih građevina iz toga razdoblja, poput utvrda u Makarskoj i drugih fortifikacija na Primorju te samostana u Zaostrogu i Makarskoj. Također, bit će riječi i o pitanju razine islamizacije na Primorju te o udjelu osmanskoga stanovništva u ukupnoj populaciji Makarskog primorja.

2. OSMANSKA UPRAVA NA PROSTORU MAKARSKOG PRIMORJA

2.1. Problemi dolaska Osmanlija i osvajanja Makarskog primorja.

Osnova pitanja i problemi pada Makarske i Primorja u cjelini pod Osmanlije može se svesti na dvije činjenice: 1. suvremeni izvori se uglavnom nisu doticali ovoga pitanja; 2. pad Primorja pod Osmanlije se zasigurno odvijao u dvije faze: prvo se vjerojatno dogodio pad nezaštićenoga Gornjeg primorja¹, dok je Donje primorje bilo zaštićeno sa sjeverne strane teško prohodnim planinskim masivom Biokova i vrlo vjerojatnim postojanjem fortifikacija na prostoru današnje Makarske. Zbog toga se može zaključiti da je Donje primorje vjerojatno duže odolijevalo Osmanlijama.

Makarsko primorje, dio dotadašnjega Bosanskog kraljevstva, vjerojatno je u listopadu 1465. došlo pod mletačku vlast koja je godinu prije pod kontrolom imala i Imotsku krajinu.² O nekakvim konkretnijim podacima o Makarskoj u razdoblju do kraja 15. stoljeća, odnosno dolaska pod Osmanlije, teško je govoriti. Do danas nije sa sigurnošću potvrđena teorija o postojanju dvaju naselja: jednoga na povišenome terenu na mjestu današnjega zaseoka Makar³ te drugoga uz more. Postoje tvrdnje da je utvrdu Makar/Makarska, koja se spominje u nekoliko navrata u kontekstu osmanskoga osvajanja, zapravo predstavljala fortifikacija na predjelu današnjega poluotoka Sv. Petar koji je u kasnijem razdoblju bio mletačka utvrda, a da je iznad njega postojalo naselje. Druga teorija govori o postojanju samo jednoga naselja, s time da se to naselje smješta ili uz obalu ili, u drugoj varijanti, na mjestu Makra. Konkretniji zaključci o položaju i veličini predosmanskoga naselja još uvijek nisu doneseni. Jedan problem predstavlja i podatak kojega navodi B.Šutić u svome članku o tome kako Kačići 1452. godine s ostalim knezovima Primorja traže od Mlečana da im utvrde Makar.⁴ S druge strane, H. Šabanović, kako je već navedeno, kaže da je Makarsko primorje došlo pod mletačku upravu tek u listopadu 1465. Još uvijek se ne može potvrditi je li u međuvremenu došlo do privremene mletačke uprave ili se u tome primjeru radilo o nečemu drugome.

Imotski i Vrgorac su pali pod Osmanlije zasigurno prije Makarske. Za Imotski su se uzimale godine 1471. (po V. Klaiću i G. Novaku)⁵ i 1519. godina. No, godina 1493. je prihvaćenija iz razloga što tako tvrdi franjevački ljetopisac fra Stipan Vrljić iz Omiša, koji kaže: „*Grad (Imocki) Turčin osvoji na*

1 Gornje primorje označava prostor južno od Makarske a Donje prostor sjeverno od Makarske, a vjeruje se da su ti nazivi utemeljeni na praćenju dnevnog ciklusa kretanja Sunca.

2 H. Šabanović, 1959, str. 45.

3 Ovo se naselje uglavnom i danas smatra mjestom iz kojeg se razvila Makarska a stariji izvori govore uglavnom o Mucrumu ili Makru (npr. u kontekstu gotskog spaljivanja naselja 541. godine), dok se Makarska spominje tek u razvijenom srednjem vijeku.

4 B. Šutić, 2012, str. 53.

5 V. Klaić, 1899, str. 82.; G. Novak, 2004, str. 187.

1493.⁶ O dolasku Vrgorca i Gorske župe pod Osmanlije ne zna se ništa, osim što se 1503. u mirovnome ugovoru između Osmanskoga Carstva i Ugarske, s Prološcem, Imotskim i Ljubuškim, nalaze pod vlašću Osmanlija. U tome slučaju, Vrgorac je također vjerojatno pod vlast došao 1493. godine.⁷ U pitanju dolaska Makarskoga primorja pod Osmanlije posebno se ističe već navedena razlika u padu gornjeg i donjeg dijela Primorja. Neki podatci govore kako su se Osmanlije pojavile nasuprot Hvaru već 1470./1471.,⁸ ali ti se podatci vjerojatno odnose na pljačkaške pohode vezane uz pad Počitelja u Hercegovini. Kao vrijeme konačnoga osvajanja uzimale su se godine 1492. i 1496., kraj 1498., početak 1499., početak 16. st., dok se u novijih autora spominje čak i 1475. godina.⁹ Ovu teoriju B. Šutić temelji na izvještaju Hvaranina Antona Lucića (oca Hanibala Lucića) koji piše u knjizi „Gratija Hvarske komune“, nastaloj u 15. st.: *U doba kneza Piera Moroa (1476.-1477.) upućen sam da ištetim tursku zemlju u perimetriji krajine. Turci su već na makarskoj obali.* U Šutićevom tekstu dalje se govori: *U isto vrijeme Lucić upozorava, pa se vraća nekoliko godina unatrag, na razdoblje uprave kneza Lodovika Canala (1470.-1471.), da su se Turci prvi put pojavili na obali nasuprot Hvaru.* To on ističe kao potvrdu o dolasku Osmanlija na prostor Primorja 1470./1471. godine.¹⁰ Čak i osmanski spisi govore da je selo Zaostrog u gornjem dijelu Primorju bilo pod osmanskom vlašću najkasnije 1492., a osmanska se uprava na tome prostoru spominje i u godinama 1494., 1495., 1497., i 1498.¹¹ Plemići Kačići koji su imali Donje primorje kao svoj vlastelinski posjed 1498. još uvijek nisu mogli biti podanici Osmanlijama zbog naredbe Porte upućenoj valonskom paši da napadne s 25 fušta Kačića i njihovu Krajinu.¹² K. Jurišić o ovome pitanju iznio je zaključak da su Makarsku Osmanlije (Turci) konačno osvojili u zimu 1498./1499. godine.¹³ Ahmed S. Aličić je pronašao i preveo osmanski defter za područje Hercegovine iz 1477. godine u kojemu se spominju gotovo sva naselja Primorja osim Makarske: Igrane, Drvenik, Zaostrog, Makar (koji se spominje dijelom u džematu vojvode Dadoja, dok se drugi dio nalazi u džematu Ivana Kačića), Brela, Bast, Podgora, Dračnica (možda današnje Drašnice), Podaca i Tučepi.¹⁴

Kao što se vidi iz navedenoga, u literaturi, kao i u primarnim izvorima, dolazi do brojnih nepodudarnosti, netočnosti ili jednostavno pogrešaka autora. O samome pitanju dolaska Makarske pod Osmanlije, prema svemu navedenom i uz nedovoljnu istraženost problema, bilo bi poprilično teško ili nemoguće dati nekakav konkretan odgovor koji bi barem donekle suzio vremenski okvir navedenoga događaja.

2.2. Organizacija osmanske uprave na prostoru Makarskog primorja

Zauzećem Makarskoga primorja, po fra Karlu Jurišiću, Osmanlije su formirale nahiju Primorje koja se spominje po prvi puta 1494. godine.¹⁵ No, prvim poznatim primjerom vezanim uz dolazak osmanske uprave na prostor Primorja može se smatrati već navedeni defter iz 1475./77. godine

6 K. Jurišić, 1972, str. 16.

7 Isto, str. 16.

8 Isto, str. 15.

9 U: B. Šutić, 2012, str. 51-67.

10 Isto, str. 52.

11 K. Jurišić, 1972, str. 16.

12 Isto, str. 16.

13 Isto, str. 17.

14 A. S. Aličić, 1985, str. 88-95.

15 K. Jurišić, 1972, str. 18.

za vilajet Hercegovinu. Naime, defterima su se utvrđivali podatci o selima i njihovim kućanstvima, broju osoba, posebno o vojno sposobnima, kao i obvezama i pravima zemljoposjednika zatečenoga stanovništva. Po B. Šutiću, defterom iz 1475./77. godine. Makarsko primorje pripadalo je carskom hasu, tj. imalo je poseban status unutar države te su time preskočene obveze prema feudalcima, npr. prema spahijama. Također, Šutić navodi pripadnost Primorja dvjema nahijama: Mostarskoj, s džematom Miroslava, sina Sladića, sa selima Poca (Baćina) i Igranima te Humskoj, s džematom vojvode Dadoje, sa selima Drvenik, Zaostrog (ono je upisano u sela okolice Ljubuškog, što stvara nedoumice), dio Makra, Grnčenik, Crnoča, Brela, Bast, Podgora i džematom Ivana Kačića sa selima Kotišina, Drašnice, Podaca, Juričko (Pasičina), Tučepi i dio Makra.¹⁶ Navedena podjela na džemate Ivana Kačića i vojvode Dadoje je važna jer predstavlja odraz utjecaja dvaju najjačih rodova na Primorju, Kačića i Vlatkovića.

Primorje je u početku, s Imotom i Gorskom župom, pripadalo drinskom/fočanskom kadiluku, a kasnije mostarskom, unutar kojeg se i spominje 1522. godine.¹⁷ 1492. došlo je do drugoga poznatog popisa vilajeta Hercegovina. Ovim defterom Makarsko primorje je navedeno kao zasebna nahija, nahija Primorje, koja je zadržala taj naziv sve do mletačkog zauzimanja 1684. godine. Dok Jurišić govori o Primorju unutar zasebne cjeline (jedne nahije), u Šutića nalazimo spomen dviju nahija. Ako uzmemo u obzir činjenicu da se dvije nahije spominju 1477. godine, a jedna zasebna nakon 1492., moguće je da je u međuvremenu došlo do upravne reforme. Jedan od problema predstavlja i tzv. Fraugustinova nahija, prvi put spomenuta 1535. godine, za područje gornjega Makarskog primorja.¹⁸ Kod nekih autora, koje Šutić ne navodi poimenice, nailazi se na podatak da je ta nahija oformljena oko 1515. godine, ali da ona nikada pravno nije postojala, već da je to područje i dalje bilo pod vlašću emina Primorja. Kao argument toj tvrdnji uzima se uvrštavanje sela Gornjega primorja paralelno u Fraugustinovu i Primorsku nahiju. Također, umjesto džemata vojvode Dadoje iz 1475. godine, 1492. se spominje Fraugustinova zemlja unutar Primorske nahije.¹⁹ O fra Augustinu, odnosno vojvodi Dadoji, zna se da je pripadao feudalnome rodu Vlatkovića te da je nakon ili prije pada Hercegovine pod Osmanlije ušao u njihovu službu, vjerojatno 1475., a ne 1482. godine, te da je tada dobio svjetovno ime Dadoja i da je dobio pod upravu svu baštinu Vlatkovića, odnosno prostor Humske nahije. I prije njegove smrti 1497. godine formirana je Primorska nahija. Vjerojatno je nakon što je oporučno ostavio svoju baštinu franjevačkome samostanu u Zaostrogu ta zemlja iz poštovanja nazvana Fraugustinovom zemljom, odnosno Fraugustinovom nahijom.²⁰

Za objašnjenje položaja Makarskog primorja naspram osmanskih vlasti od velike važnosti bio bi mirovni ugovor s Mlečanima iz 1503. godine, kada je došlo do promjena u mletačkoj Dalmaciji, a čiji tekst nije sačuvan. B. Šutić navodi delegaciju Makarskog primorja, odnosno općeg narodnog zbora iz 1501., upućenu u Carigrad. Zadatak delegacije je bio postizanje samoupravnih povlastica Primorja ili njihova potvrda u slučaju da su one postojale i prije. Navedena je i sličnost povlastica, odnosno organizacije uprave s Poljičanima: obje su Krajine, naime, bile vlaške nahije s vlaškim džematima na čijem čelu je stajao knez/vojvoda, a godišnje su bili dužni davati jednu filuriju.²¹

16 B. Šutić, 2012, str. 55.

17 K. Jurišić, 1972, str. 18.

18 B. Šutić, 2012, str. 56.

19 Isto, str. 56.

20 Isto, str. 57.

21 Isto, str. 58-59.

Nakon 1503. godine uočava se veća prisutnost osmanskoga elementa u upravi nad Primorjem. Posebno je to vidljivo u sve češćem spominjanju emina kao predstavnika državne uprave. No, kako je već navedeno, feudalna uprava spahija nije bila prisutna na ovome prostoru. Smatra se da su feudalni odnosi na relaciji zemljoposjednik – kmet bili nepoznanica na Makarskom primorju već od 14. st. i premještanja omiških Kačića u Primorje. Umjesto toga tu je vjerojatno bila riječ o podjeli na slobodne seljake s privatnim posjedima i sitne posjednike i bezemljaše koji su radili kao najamnici i zakupnici, a taj je sustav bio održavan i za osmanske uprave. Pokušaji pretvaranja zemlje iz carskoga u spahijski has odvijali su se više puta što je posvjedočeno i u arhivskim spisima. Primjerice, B. Šutić donosi spis iz samostana u Zaostrogu kojim je gvardijan toga samostana pristupio sudu:

„Spomenut naš manastir ima svoju zemlju koje su vakuf (zadužbina) a naše spahije traže od nas desetinu. Tako se on potuži na nepravdu i nasilje. Ako je zaista stanje onakvo kao što on kaže i ako je manastirska zemlja vakuf, onda nije dozvoljeno na njima uzimati desetinu. Zato neka se ubuduće ne traži to suprotno šerijatu i kanunu.“²²

U pogledu vojne uprave govorilo se do sada o nekakvoj mogućoj neutralnosti stanovnika Primorja prema vojnim obvezama, ali defter iz 1475./77. godine govori o obvezi Primoraca da daju na deset domova jednoga ratnika s konjem i opremom. Te obveze nestaju nakon 1492. godine. Zbog zemljopisnog položaja Primorja vojne obveze su vrlo vjerojatno postojale u lokalnome opsegu, odnosno pograničnom prostoru kao dijelu Osmanskoga Carstva. Također, u dokumentu iz 1616. godine spomenut je vojvoda Stipan koji se naziva *vojnim zapovjednikom nad vlasima-kršćanima*. To je očit dokaz postojanja vojnoga zapovjednika u nahiji Primorje.²³

2.3. Položaj kršćanskoga stanovništva Makarskoga primorja u odnosu na Osmanlije

Većina povjesničara koji su se bavili Osmanlijama u Dalmaciji uglavnom se složila da je položaj Makarskoga primorja i njegovog stanovništva bio nešto povoljniji od drugih dijelova Carstva, dok su neki otišli i dalje, govoreći o svojevrsnim privilegijama. No, kao što je već navedeno, takav položaj je vjerojatno bio rezultat položaja Primorja kao graničnoga prostora Osmanskoga Carstva i lošijega materijalnog položaja stanovništva. B. Šutić kaže:

„Obrana Primorja, u kojoj nije bilo stacioniranih vojnih turskih oružnika, bazirala se je na samoobrani samih Primoraca, da o svom trošku, bez veće pomoći turske države, organiziraju svu obranu tog područja. Zbog takvih obveza i zahtjevnih vojnih troškova, Primorje kao predjel carskog hasa je bilo oslobođeno od svih vojnih doprinosa koje su turskoj državi plaćale sve ostale nahije u hercegovačkom sandžaku. No, paše susjednih nahija, a posebno vojne starješine njihovih tvrđava, stalno su napastovale s vojnom ophodnjom područja primorske nahije, da plaćaju vojne poreze, što je dovodilo da se Primorci bune, a predstavnici franjevačkih samostana i pismeno zatraže zaštitu od turskih upravnih tijela.“²⁴

Takvi samovoljni pokušaji naplate poreza rezultirali su s dvije poznate pobune: 1588. i 1621. godine, od kojih je druga bolje dokumentirana. Naime, te godine je imotski kadija naredio i poslao ljude u Makarsku da prisilno naplate „vojnicu“. Na to su se pobunili seljaci Makra, Kotišine i Velikog Brda. Oni su razoružali kadijine izaslanike i zatvorili ih, a pobunjenici, prema B. Šutiću, nisu kažnjeni

22 ASZ, TS br. 29.; preuzeto iz: B.Šutić, 2012, str. 60.

23 Isto, str. 61-62.

24 Isto, str. 62.

iako su bili optuženi zbog toga. S druge strane, fra Karlo Jurišić govori da je zasigurno bilo težih posljedica jer je makarski gvardijan fra Vicenco Stipančić, koji je prvi napao kadijine ljude, 1623. vršio svoju dužnost u Visokome u Bosni. No Jurišić nije siguran radi li se tu o premještanju ili o bijegu fra Stipančića.²⁵ Ovaj događaj je dokumentiran i u jednom službenome dokumentu kojega je poblizhe analizirao Sulejman Bajraktarević.²⁶

2.4. Položaj Katoličke Crkve

Prilikom dolaska na prostor budućega Bosanskog pašaluka Osmanlije su zatekli dvije vjeroispovijesti: katoličku i patarensku, odnosno bogumilsku. Propast Bosanskoga kraljevstva dovela je do velikih seobi kršćanskoga stanovništva i preobraćenja na islam, što je kasnije zauvijek izmijenilo vjersku sliku toga prostora, a slijedom toga, u novijem razdoblju i etničku sliku. Krajem svibnja 1463. franjevac Anđeo Zvizdović izašao je pred sultana Mehmeda II. te ga priznao bosanskim vladarom od strane franjevačkoga reda. Potom je sultan odobrio njihove zahtjeve za vjerskom slobodom i slobodom posjeda kršćanima i to pretežito franjevačkome redu. Tada je izdan dokument poznat kao *ahdnama* čime je osiguran položaj reda. No, ovaj se dokument, čiji original nije sačuvan, još uvijek smatra spornim u dijelu historiografije. Istraživanje s najuvjerljivijom argumentacijom proveo je turkolog Hazim Šabanović koji u svojem djelu „Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV. stoljeća“ iznosi zaključak kako je ova *ahdnama* od dana 28. svibnja 1463. godine vjerodostojna.²⁷ Ovaj dokument se svojim sadržajem odnosio prvenstveno na Bosanski pašaluk kojega je Makarsko primorje bilo sastavni dio, a franjevački red dominantan na tome prostoru.

Od obaveza prema državi nemuslimani su plaćali *harač* ili *džiziju*, odnosno porez koji se davao prema šerijatskom zakonu kao znak pokornosti i lojalnosti. Ovaj porez se koristio primarno u vojne svrhe. Džizije su bili oslobođeni redovnici prosjaci, odnosno oni koji su živjeli od milostinje. Od samostana na području Makarskoga primorja onaj u Zaostrogu ima najviše sačuvanih dokumenata o plaćanju harača. Zaključeno je da se tu prvenstveno radi o *kolektivnom haraču* na samostansku zemlju (glavni izvor samostanskih prihoda), a on se prvi put spominje 1498. godine. Do te godine samostan je prema sačuvanim dokumentima plaćao umjesto harača vlašku filuriju od 2 dukata na zemlju koju mu je oporukom dodijelio vojvoda fra Augustin. Godine 1515. emin Mehmed Čelebija je na pristanak redovnika povisio davanje na 3 dukata godišnje uz objašnjenje da to samostan može podnijeti. Godine 1564. harač samostana iznosio je 351 akči, a 10 godina poslije 240 akči. Taj se iznos zadržao praktički do kraja osmanske vladavine, dakle, više od sto godina. Zanimljivo je to što su u razdoblju privremene mletačke vlasti u Kandijaskome ratu Osmanlije ponekad uspjeli naplatiti harač.²⁸

Davanja ostalih samostana na Primorju bila su lošije dokumentirana. Jedini zaključci koji se mogu izvući iz sačuvanoga su da je zaostroški samostan morao snositi najveća davanja, zato što je bio najbogatiji, a prema navodima, i najljepši samostan Bosne Srebrne. Dokumentiran je jedan podatak da je do 1561. godine makarski samostan bio oslobođen plaćanja harača. Te godine je neki nazir Mehmed ustvrdio da su redovnici uživali zemlje neupisane u carski teftar pa ih je on evidentirao kao državni posjed, a svećenicima je bilo naređeno da moraju platiti 10 filurija za prošlo

25 K. Jurišić, 1972, 261.

26 S. Bajraktarević, 1959, str. 73-74.

27 K. Jurišić, 1972, str. 192-195.

28 Isto, str. 201-202.

korištenje i svake godine 50 akči poreza na te njive i vinograd. Poznato je i to da su Osmanlije redovno kupile porez mirnim putem jedino u Gornjem primorju, dok su u Donjem primorju, posebno u Makarskoj, tek s povećim naoružanim postrojbama uspijevali naplatiti potraživanja prema državi. Nikakva plaćanja samostana u Živogošću nisu bila dokumentirana pa je teško, odnosno nemoguće, iznositi konkretnije zaključke.²⁹

Što tiče povlastica, franjevci su uživali *muafijet* kao siromasi carskog hasa. Najstariji dokument koji govori o takvom položaju franjevacu Primorja datira se u 1535. godinu, a odnosi se na zaostroške franjevce. Makarski su franjevci dobili potvrdu takvoga položaja 1561. kada im je dozvoljen život u makarskoj luci. Do druge polovine 17. st. postojalo je dosta dokumenata kojima se franjevcima potvrđivao takav status što jasno govori da su te njihove povlastice bile često ugrožene od strane nižih predstavnika vlasti. Poseban tip povlastica dodijeljenih samostanima na Primorju predstavljale su: oslobađanje od desetine ili ušura iz 1532. (samo za samostan u Zaostrogu), pristojba na upropaštenu hranu (zaostroškim franjevcima se odobrilo prošenje hrane), oslobađanje od carina na kupljenu robu (franjevcima iz makarskoga samostana) i neki drugi. Svakim dolaskom novoga sultana na prijestolje redovnici su bili primorani tražiti, uz novčanu naknadu (*carski džulus*), obnovu i održavanje postojećih dekreta i povelja.³⁰

2.5. Islam na Makarskom primorju

Pitanje prisutnosti islama na području Primorja dugo vremena stoji neodgovoreno. Unutar toga treba odgovoriti na više potpitanja: koji je broj preobraćenih i naseljenih muslimana, jesu li postojali muslimanski vjerski objekti (npr. džamija), je li to stanovništvo živjelo u organiziranoj zajednici ili više njih i druga pitanja. U ovome dijelu rada će se pomoću korištene literature pokušati iznijeti barem neki poznati podatci i činjenice, ključne za ovaj problem. K. Jurišić u svome djelu, kao primjeru uvjetno rečeno starije literature, iznosi tvrdnju da se na Makarskom primorju ne spominje postojanje masovnih prijelaza na islam, već da se prema pojedinačnim dokumentima može očitati da su se prijelazi odvijali pojedinačno. Razloge tomu bismo mogli tražiti u vjerojatnoj činjenici da se središnja vlast nije pretjerano dirala u predosmansko stanje i organizaciju društva, pa bismo s toga stajališta mogli reći da i nije bilo veće potrebe za prijelaz na islam. Dalje, Jurišić iznosi podatak da je od 1494. do 1584. godine prema dokumentima spomenuto 33 preobraćenja na islam. Prema dokumentima iz 17. st. većina muslimana je živjela u Makarskoj zbog netrpeljivosti i dokumentiranih sukoba s kršćanima u selima Primorja.³¹ S druge strane, B. Šutić donosi tvrdnju, argumentiranu podacima iz raznih dokumenata, da je na Primorju postojala neodređeno velika organizirana muslimanska zajednica. Muslimani su gotovo uvijek svjedoci u dokumentima izdanima od strane kadija, a posebno makarskoga emina. Primjerice, u dokumentu iz 1581. godine koji govori o nužnosti obnove crkve Svete Gospe, porušenoj u ranijem mletačkom napadu, među svjedocima je šest muslimana. U više dokumenata spomenuto je postojanje muslimanskoga groblja o kojemu će kasnije biti više riječi, ali nije potvrđeno postojanje islamskoga vjerskog objekta. U nekoliko je dokumenata među svjedocima spomenut i hodža³², odnosno muslimanski svećenik. On je spomenut u kontekstu jednog dokumenta iz 1629. godine kada je hodža u crkvi ispjevao poziv na muslimansku molitvu.

29 K. Jurišić, 1972, str. 204.

30 Isto, str. 208-209.

31 Isto, str. 251-254.

32 B. Šutić, 2012, str. 61.

U tome je razdoblju makarski samostan bio napušten pa je moguće da je crkva samostana bila u funkciji obavljanja muslimanskoga obreda, a da se tu nije radilo o incidentu u aktivno korištenom kršćanskom objektu.³³

3. SAMOSTANSKA I FORTIFIKACIJSKA ARHITEKTURA MAKARSKOG PRIMORJA U DOBA OSMANSKE VLASTI

3.1. Samostani u Makarskoj, Zaostogu i Živogošću

Za osmanske vladavine franjevački samostani su bili jedina veća katolička žarišta. Franjevci su na prostoru Makarskog primorja boravili u tri samostana: u Zaostogu i u Makarskoj (u 15. st.), dok je od 16. st. djelovao i samostan u Živogošću. Također, u Drašnicama je kraće vrijeme djelovalo malo franjevačko prebivalište. Važna zasluga djelovanja samostana bila je obnova Makarske biskupije u 17. st. Iz navedenih samostana su se odabirali kandidati za biskupe te su uzdržavali kler. Zanimljiva je činjenica da su najstariji dokumenti o djelovanju ovih samostana upravo osmanski dokumenti.³⁴

Samostan Svete Marije u Zaostogu je najstariji aktivni samostan na Makarskom primorju koji postoji kao franjevačko utočište još od 1468. godine. Njegovi prvi osnivači vjerojatno su bili augustinci, a smješten je uz morsku obalu i zaostroško polje. Od kada se zna on je cijelo vrijeme bio posvećen Blaženoj Djevici Mariji pa je tako i za augustinaca u 15. st. nosio naziv „Samostan Svete Marije u Krajini pod Zaostrogom“, dok su osmanski spisi samostan nazivali „Crkvo Svete Gospoje“. Godine 1468. plemići primorsko-neretvanskog područja Jurjevići-Vlatkovići pozvali su bosanske franjevce te ih smjestili u ovaj samostan koji su prethodno napustili augustinci, vrativši se u sućurajski samostan na Hvaru zbog straha od Osmanlija. Nakon što se konsolidirala osmanska vlast u Primorju bez većih potresa, augustinci su pokrenuli pitanje povratka svoga nekadašnjeg posjeda. Time su došli u sukob s franjevcima koji su u 30-ak godina povećali samostan i uredili crkvu, dobivši znatnu pomoć od Jurjevića-Vlatkovića. Uskoro je došlo do parnice između franjevaca i augustinaca, koje su potpomagali rodovi Kačića i Kostanića. Ovaj se spor prvi put spominje 1494. godine kada su franjevci poslali svojega čovjeka u Carigrad da zatraži zaštitu od sultana Bajazida. Paralelno s građanskim ovaj se spor vodio i na crkvenoj razini, a papa Aleksandar VI. je 1498. godine odredio dva posrednika da riješe to pitanje, no pokušaj je bio neuspješan. Konačan ishod parnice nije poznat, ali je vjerojatno presudio stav osmanske vlasti o zaštiti franjevaca koji su se službeno stavili u status podanika. Godine 1510. Petar Šimraković, sinovac fra Augustina, kao zakoniti baštinik imovine fra Augustina pred kadijom u Neretvi, zastupnikom zaostroškog samostana fra Stipanom i nekim drugim svjedocima, izjavio je priznanje zaostroškom samostanu sve one zemlje koju je njegov stric ostavio zaostroškom samostanu, a kao uvjet određeno je da franjevci na te zemlje plaćaju državi redovne poreze.³⁵ Daljnji razvoj samostana do kraja Ciparskog rata je poprilično nepoznat. Iz toga razdoblja sačuvano je samo nekoliko podataka. Primjerice, o izgradnji zaštitnih zidova ili o pljački samostana u dva navrata od strane Mlečana. Zatim, zahvaljujući dugom razdoblju mira od 1573. do 1645. godine, dolazi do obnove samostana te njegovoga proširenja u više navrata. Samostanska je crkva uređena i posvećena 8. prosinca 1589. godine. Radi potreba obrane do 1619. godine izdana

33 M. Tomasović, 2012, str. 78.

34 K. Jurišić, 1972, str. 82.

35 Isto, str. 83-85.

je dozvola od strane gabelskog kadije Mustafe Balijeva za podizanje stražarnice za 2-3 vojnika. Samostan je u 17. st. pred Kandijski rat imao tri mustafirhane, zvonik s tri zvona, obnovljenu crkvu, klaustar, brojne gospodarske zgrade, dvije kule za obranu i staju. U prvim godinama Kandijskog rata samostan je zapaljen te je u požaru stradalo gotovo sve. Požar su uzrokovali Osmanlije kao osvetu za priključenje Primorja pod mletačku vlast. Franjevci su na vrijeme „pobjegli s narodom u Sućuraj na Hvaru“³⁶ gdje su spremili na sigurno većinu vrijednosti. Tek poslije rata franjevci su krenuli u ozbiljniju obnovu samostana, što im je 1672. dozvoljeno od strane sultana Mehmeda IV., ali uz uvjet „da sve bude na starim temeljima“. Do 1679. samostan je konačno obnovljen te je takav dočeka kraj osmanske vladavine.³⁷

Samostan Svete Marije u Makarskoj svoje korijene ima u 1502. godini kada započinje franjevačka inicijativa za uređenje njihovoga prebivališta. No, prisutnost franjevaca u blizini makarske luke može se pratiti na temelju fragmentiranih podataka duboko u 15. st. Za lokaciju samostana odbačen je predio u ravnici blizu mora gdje se nalazila stara Gospina crkva iz predturskog razdoblja. U tadašnjem naselju, koje su i Osmanlije nazivali selom, franjevci su odlučili konačno podignuti pravi samostan, a financiranje toga pothvata pomogla je i trgovina između kopna i mora koja se upravo tada razvijala oko buduće skele u Makarskoj. Radovi na samostanu su potrajali od 1502. do 1523. Godine, a stara je crkva bila porušena te je na njezinim temeljima izgrađena nova, sačuvana do danas u istim dimenzijama. 1523. godine mostarski kadija Kemal je za vrijeme pregleda samostana i crkve ustanovio da samostan služi ne samo redovnicima, već i trgovačkim karavanama, pa je on proglašen presudnim čimbenikom za opstanak makarske luke. Ovime postaje jasno da je osnutak samostana pomogao i kasnijem razvoju Makarske u veće naselje s važnom ulogom u trgovini između obale i zaleđa. Ovaj samostan, kao i onaj u Živogošću, cijelo je vrijeme bio posvećen Bl. D. Mariji, što je potvrđeno u gotovo svim dokumentima koji ga spominju. Međutim, u nekim se dokumentima naziva samostanom sv. Petra i sv. Vida što se smatra pogrešnim podatkom.³⁸ Samostan je za vrijeme Ciparskog rata bio porušen od strane mletačkih podanika. Prema jednom dokumentu porušen je od strane uskoka, a prema drugome istih onih Hvarana i Bračana koji su to napravili i u Zaostrogu nakon bitke kod Lepanta i sukoba oko Makarske, odnosno samostana kao strateške točke. Neko vrijeme samostan je bio napušten, a 1567. godina bilo je pokušaja za njegovu prodaju, ali neuspješno zbog ponovnoga povratka franjevaca koji su se na to žalili Porti. Nakon odobrenja žalbe i od strane nevesinjskog kadije, godine 1581. započela je obnova poduprta od imotskog kadije jer se smatralo da će oživljavanje samostana doprinijeti obnovi života u makarskoj luci.³⁹ Razdoblje mira nakon rata franjevci su iskoristili za obnovu samostana i njegovo uljepšavanje. Izgradnjom novih zgrada na istoku i zapadu formiran je klaustar s bunarom, a do 1605. na zvoniku su podignuta i dva zvona. Izgrađene su još i gospodarske zgrade, musafirhane, mlin i dr. objekti važni za razvoj samostana i okolice, kao i za prihvat prebjeglih franjevaca iz Imotskoga. Razvoj samostana je spriječen Kandijskim ratom kada su Osmanlije zapalili crkvu i samostan, posebno istočno i zapadno krilo. Franjevci su se i u ovome slučaju na vrijeme pokupili te s pukom pobjegli na Brač gdje su osnovali prebivalište Sumartin. Veliku štetu ionako oštećenom samostanu, nanio je potres 1667. godine kada su preživjeli zidovi još više bili rastreseni. No, samostan nije bio potpuno napušten, već su i za vrijeme rata

36 K. Jurišić, 1972, str. 87.

37 Isto, str. 87-92.

38 Isto, str. 96-97.

39 Isto, str. 98-99.

vršeni neki nužni popravci. Ponovnim dolaskom osmanske vlasti došlo je razdoblje mira za kojega je počela konačna obnova samostana u gabaritima i s vrijednom kulturno-povijesnom baštinom sačuvanom do danas. 1671. godine dozvoljena je temeljitija obnova, ali je naredbom vlasti kamena obrambena kula uz crkvu morala biti srušena.⁴⁰

Samostan Svetog Križa u Živogošću osnovan je u vrijeme osmanske vlasti, ali njegov osnutak ostaje u magli zbog nedostatka dovoljnoga broja suvremenih izvora. Predaja kaže da kada su Osmanlije srušile franjevačke samostane u Mostaru i Ljubuškom, ljubuški su franjevci prebjegli u Zaostrog, a mostarski preko imotskoga stigli u makarski samostan, koji se kao i imotski pokazao pretijesnim. Zato su im makarski franjevci predložili da se ili sjedine u jednu obitelj u Makarsku, jer su mostarski franjevci ponašali se kao zasebna obitelj, ili da krenu dalje, što su oni i učinili. 1584. godine stigli su u Živogošće uz more kod vode Pokrivenice. Odlučili su započeti inicijativu i gradnju samostana na tome mjestu gdje su dobili jednu staru kulu na korištenje. Samostan je bio završen 1614. godine. Prvi siguran spomen samostana potječe iz 1622. godine. Samostan se nalazio na mjestu nekadašnje *villae rustice* iz rimskoga doba (od koje je vj. korišten materijal), na osami i u blizini izvora vode. Također, u slučaju opasnosti od Osmanlija franjevci su lako mogli prebjeći na susjedni mletački Hvar. Svi izvori ovaj samostan spominju s posvetom Svetome Križu pa je taj naziv prihvaćen kao činjenica. Umjesto današnjega naziva Živogošće kao toponim lokaliteta samostana često se spominjala Lužibaba, pojam nepoznatog značenja. Za vrijeme 17. st. samostan Svetog Križa je doživio sličnu sudbinu kao i oni u Makarskoj i Zaostrogu, napredujući do Kandijskog rata, kada je bio zapaljen (u lipnju 1647. godine), a kasnije obnovljen te je takav doživio kraj vladavine Osmanlija.⁴¹

3.2. Makarska – zidine i muslimansko groblje

Razvoj Makarske u 16. stoljeću kao važnoga lokalnog trgovačkog središta i kao administrativnoga središta nahije uvjetovao je i izgradnju nekakvoga oblika utvrđenja. Kao što je već navedeno u radu, postojanje prijašnjih fortifikacija još je uvijek otvoreno pitanje kod kojega do sada nije došlo do konkretnijih zaključaka. No, položaj realnog središta Primorja, zaštićena luka s barem lokalnom važnošću, kao i relativno dugo odolijevanje Osmanlijama moglo bi se uzeti u obzir kao osnova tvrdnji da je u predosmanskom razdoblju postojalo utvrđenje na prostoru današnjega grada. Prvi vjerodostojan prikaz Makarske jest onaj mletačkog kartografa G. F. Camocija iz 1572. godine koji prikazuje i zidine određene sa trima kulama.⁴²

Izgradnja makarskih osmanskih zidina povjerena je naredbom Porte 1568. graditelju Hajrudinu, a u njoj se govori kako je on netom prije izgradio poznati mostarski kameni most. Brzina kojom je most izgrađen postavlja se kao osnova teorije da su zidine dovršene iste godine kada je izdana naredba, zato što je u njoj naglašna hitroća radova. Utvrde i zidine su relativno kratak period vremena stajale neoštećene. Naime, spomenute su nekakve utvrde 1613. godine i nešto kasnije, no samo kao jedna, Eminova kula, na obali ili vjerojatnije samostanska kula u kojoj su neke Osmanlije bile zatočene. Osmanske zidine bile su porušene od strane Mlečana 1646. godine kada su zapaljene i sve kuće. Stvarni razmjer tih razaranja ostaje nepoznat, no očito su i zidine pretrpjele temeljita

40 K. Jurišić, 1972, str. 101.

41 Isto, str. 102-109.

42 M. Tomasović, 2012, str. 73.

Slika 1. Cannocijev prikaz Makarske, 1572. god. (izvor: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maps20_001.jpg)

oštećenja. Mlečani su Makarsku od te godine imali pod kontrolom sve do 1669., ali u tome razdoblju zadržavanje posjeda nije bilo sastavni dio mletačke vojne politike u Dalmaciji, pa očito tada nije ni došlo do obnavljanja zidina. No 1647., na inzistiranje Makarana, Mlečani su započeli s fortificiranjem, ovaj put na strateškom položaju na sv. Petru. Razlog kratkoga trajanja osmanskih zidina u Makarskoj trebalo bi tražiti u samome položaju Makarske, koja se nalazila na graničnom području, često napadnutom s obje strane, ovisno tko je u kojem trenutku kontrolirao grad.⁴³ Kao što je prikazano (sl. 1.), Makarska nije bila za Osmanlija utvrđena s morske strane. Dok neki autori to smatraju prednošću⁴⁴, drugi navode očiti nedostatak⁴⁵. Nedostatak trećega zida s morske strane nema logično opravdanje jer postojanje zida ne bi poremetilo promet luke i život u gradiću, pa je prihvaćena tvrdnja da do gradnje nije došlo zbog nemira ili eventualnih sukoba s Mlečanima. Cannocijev prikaz grada M. Tomasović smatra relativno vjernim, ali upozorava da ga ne bi smjelo uzeti bezuvjetno jer

43 M. Tomasović, 2012, str. 74-75.

44 Jurišić to smatra logičnim te je ustvrdio da je „more prirodna obrana“ - K. Jurišić, Lepantska pobjeda i Makarska krajina, u: Lepantska bitka 1571. i hrvatski pomorci, Zadar 1974., str. 214.

45 Fisković navodi pri tome očito vještiju i snažniju mletačku mornaricu u odnosu na osmansku (u C. Fisković, Spomenici grada Makarske, Mak. zb., 1, Makarska, 1970., str. 217.)

Slika 2. Navodni Dilichov prikaz Makarske

tome stoljeću. Problem datacije u 1609. godinu, odnosno 17. st., predstavljaju prikazane barokne gradnje očito iz vremena poslije Osmanlija.⁴⁷ Također, prema Tomasoviću, vrlo je vjerojatno tu došlo, prema nekim detaljima, do precrtavanja ranijega Cannocijevog prikaza jer je teško za vjerovati da bi se prikazi grada toliko razlikovali u periodu od samo tridesetak godina i, zapravo, do uljepšavanja postojeće slike.⁴⁸

Muslimansko groblje je spomenuto na osmanskome dokumentu iz Makarskog samostana datiranome u 1615. godinu. U tome dokumentu, kojim se fra K. Jurišić nije bavio izrekom, spomenuta su sela Kotišina i Makar. Govori se o sporu o granicama obradive zemlje dvaju sela koje *idu do muslimanskih grobova*⁴⁹. U istome dokumentu spomenut je i toponim Spile, koji bi se mogao koristiti za približno određivanje položaja ukopišta. Lokacija koja bi mogla biti vezana uz ovaj toponim jest predio potoka Vrutka na Trakačama, iznad današnjeg Vatrogasnog doma. Naime, taj toponim je sačuvan na predjelu Trakača i u katastarskom zapisu iz 1835. godine kao dio zapadnijeg Polja, a označava usjeke u sedimentnim stijenama uz potok koji se ulijeva u more na Marineti. Do sada je pronađeno četiri ukopa (na predjelima kuće Gilić, Kecinog vrta i Trakača) međusobno udaljenih između 50 i 80 metara za koje se pretpostavlja da bi mogli pripadati muslimanskim ukopima.⁵⁰ Položaj ovih nalaza ne sugerira užu jezgru muslimanskoga groblja, ali bi otprilike moglo suziti njegovu moguću lokaciju.

3.3. Kule i utvrđene pećine

Unatoč nepostojanju većih naselja, odnosno grada na ovom prostoru, stanovnici Makarskog primorja su u navedenim razdobljima osmanskih osvajanja i osmansko-mletačkih sukoba imali potrebu za utvrđivanjem i gradnjom obrambenih zdanja u razmjeru s mogućnostima i potrebama. Pored već navedenih makarskih zidina, diljem Primorja i uz litice Biokova bile su podizane obrambene kule, a dolazilo je i do fortificiranja nekih pećina. U ovome dijelu rada bit će navedeno nekoliko zanimljivih primjera. Kule

nisu pronađeni veći ostaci.⁴⁶ Drugi poznati prikaz Makarske, s osmanskim bedemima i kulama sa zapada, još nije uspješno datiran. Ovaj prikaz (sl. 2.) je navodno djelo njemačkoga kartografa W. Dilicha te ga se datira u 1609. godinu. No, zbog prikaza katedrale sv. Marka sa zvonikom ranija datacija u 18. st. se činila točnijom jer je katedrala bila podignuta u

46 Iako je relativno kasno otkriveno da je ostatak prizemlja jugoistočne kule sačuvan u jednoj od kamenih kuća na Marineti.

47 M. Tomasović, 2012, str. 77.

48 Isto, str. 78.

49 Isto, str. 80-81.

50 Isto, str. 82-83.

na Primorju su uglavnom građene po sličnome nacrtu. Imaju četverokutni tlocrt s gotovo jednakim stranicama, visine su od jednog do tri kata, na svakom katu imaju više puškarnica, a na najvišem katu su se nalazili manji prozori. Gradnju od sitnijeg kamena pojačavalo se većim blokovima na uglovima. Na nekima se nalazio prsobran, a svi katovi osim prvog, koji je najčešće bio kameni, bili su građeni na drvenim gredama.⁵¹ Oko kula se ponekad nalazio i obrambeni zid, a svrha kula je uglavnom bila obrana cijeloga sela ili, ako je bila u privatnim rukama, služila je kao dom vlasnika i njegove obitelji.

Slika 3. Kula u Podaci
(izvor: <http://static.panoramio.com/photos/large/17729179.jpg>)

Prvi primjer takve kule je kula u selu Gradac iz 17. stoljeća. Ona je poznata iz sukoba stanovništva s Osmanlijama u Kandijskom ratu. Naime, Osmanlije su 15. rujna 1666. napale kulu u pohodu bosanskog paše na Makarsku. Kula je bila u rukama hajduka, mletačkih saveznika. U trenutku napada podno Gradca je pristala mletačka mornarica te su Osmanlije bile pobjeđene. Kulu u Gradcu, prethodno zauzetu od Osmanlija, Mlečani su uništili jer je više nisu mogli braniti pa ona nije sačuvana do današnjih dana. Ova bitka je dokumentirana na prikazu kojega je 1666. izradio mletački inženjer Giuseppe Santini. Na njoj su osim one u Gradcu prikazane i kula u Čisli, koju su Osmanlije digle u zrak, i kula u Podaci, koja je na prikazu označena kao „Torre di Podaz“. Prikazana kula posjeduje pokos u prizemlju. On je s vijencem odvojen od gornjega dijela kule koji završava kruništem na konzolicama. Ali podzid, koji je sačuvan i danas, nije prikazan, što upućuje na to je Santini kule prikazivao shematski, bez uvida u stvarno stanje.⁵² Podačka kula je u velikoj mjeri sačuvana do današnjih dana. Sazidana je od priklesanoga kamena u nejednakim redovima i povezana vapnom. Ima nepravilan tlocrt s horizontalnim sjevernim zidom i izraženim uglovima, a gradnja u podnožju s obrambenim zidom ima poluobli tlocrt, koji se očito prilagodio konfiguraciji terena. Ovakav tlocrt kule je sačuvan i u kuli u Drveniku, a vjerojatno je sličan oblik imala i kula u Gradcu. Na sjevernom zidu kule u Podaci sačuvan je i breteš, obrambeni arhitektonski element, smješten u središte pročelja. On je služio za izlivanje užarenih tekućina poput ulja, olova i sl. po napadačima. Vrata sa sjeverne strane, ujedno i jedini ulaz, bila su manjih dimenzija, a njihovu obrani služile su puškarnice u njihovoj razini kao i manji četvrtasti otvor iznad njih. Upitnim ostaje izgled krova i visina kule.⁵³

51 N. Božanić-Bezić, 1969, str. 318-319.

52 A. Gamulin, 2012, str. 94-95.

53 Isto, str. 96-100.

Slika 4. Fortificirana pećina iznad Kotišine (izvor: <http://fodi.frubar.net/files/8826BB14-36A2-9447-8584-6C58D081E6F3.jpg>)

Ostalim oblicima fortifikacijama na Primorju pripadaju utvrđene pećine, odnosno jednostavniji tip utvrđenja gdje je prirodna zaštita speleološkog objekta dodatno pojačana obrambenim zidom, jednostavnijim ili složenijim. Zato što ovi objekti do sada nisu bili znanstveno obrađeni niti se pokušavala obaviti njihova točna datacija, oni će ovim putem biti samo navedeni (pojedini primjeri).

Najpoznatiji primjer, ujedno i najveći takav objekt na Primorju, nalazi se zapadno od zaseoka Kotišine. Tu se radi o zazidanoj pećini. Zidovi su po-

dijeljeni u dvije osnovne arhitektonske cjeline određene konfiguracijom terena. Prva s JZ strane je na nižem položaju, a tu se nalazi i ulaz u objekt. Prva cjelina se sastojala od 2-3 kata, sudeći po utorima za drvene grede na zidovima. Svaka etaža je imala veći broj pravokutnih puškarnica, dok su etaže iznad drugog kata imale i malene četvrtaste otvore. Druga cjelina nalazila se poviše prve, a njezin pod bio je u razini viših etaža donje cjeline. Danas je u nju moguće ući kroz urušeni dio zida, vjerojatno stradalom u potresu iz 1962. godine, dok je u prošlosti očito postojao ulaz s donje etaže. Posebnost ove cjeline, pored brojnih puškarnica, jest i breteš. Nešto jednostavniji nego na kuli u Podaci, a imao je vjerojatno istu namjenu. Datacija ovoga objekta do danas nije obavljena, ali zbog arhitektonskih karakteristika, položaja i pretpostavljene namjene, on se već pomalo tradicionalno smješta u vrijeme osmansko-mletačkih sukoba, odnosno 16.-17. st.

4. ZAKLJUČAK

Tijekom povijesti Makarsko primorje je nesumnjivo predstavljalo jednu zanimljivu manju geografsku cjelinu u sklopu srednje Dalmacije. Ukoliko se uzme prikaz, odnosno podjela Dalmacije, na priobalnu i zaobalnu, očita je veća povezanost Primorja sa zaobaljem. U srednjem i ranom novom vijeku, za razliku od kolonatskog (tj. feudalnog) uređenja društva na prostorima komuna kao npr. Splita, Zadra i sl. gdje je seljak bio vezan za zemlju, za Primorje se uzima da je prevladavalo slobodno stanovništvo seoskoga karaktera koje se dalje dijelilo na zamljoposjednike i najamnike (bezemljaše). Također, nedostatak većeg naselja gradske strukture na širem području dodatno približava to područje unutrašnjosti.

Osmanska uprava, kao jedno razdoblje u prošlosti Makarskoga primorja, predstavlja poprilično dug kronološki slijed koji, nažalost, nije previše dobro dokumentiran. To otežava, kao što je već i nekoliko puta naglašeno u radu, donošenje konkretnijih zaključaka. Nedostatak izvora i proturječnosti u postojećima dodatno otežavaju posao. No, po onome što je dostupno u literaturi koja se bavila

ovom problematikom moguće je ipak stvoriti širu sliku. Na kraju rada, bilo bi važno istaknuti neke od najvažnijih činjenica koje su bitne za razdoblje osmanske uprave.

Sam dolazak Osmanlija na prostor Primorja predstavlja veliku nedoumicu, pretežno iz razloga što se historiografija još nije uskladila u ovome pitanju. Ono što se čini relevantnim jest stav nekoliko autora, poput fra Karla Jurišića i B.Šutića, koji tvrde da je Primorje postupno dolazilo pod osmansku vlast. Naime, oni smatraju da se pad Gornjeg primorja dogodio u razdoblju između 1471. i 1491. a da je Donje primorje s Makarskom palo do kraja stoljeća ili nedugo zatim. Također, problem predstavlja i to što do danas nije pronađen nikakav dokaz koji bi rasvijetlio izgled samoga naselja (ili više njih) na prostoru današnje Makarske. Je li se tu radilo o manjem naselju uz obalu, koje je u nekom trenutku pred dolazak Osmanlija dobilo fortifikacije, naselju u podnožju padina Biokova ili o dva naselja koja su živila paralelno nije moguće potvrditi te se nije išlo mnogo dalje od običnoga nagađanja. O organizaciji osmanske uprave ipak se mogu donijeti neki konkretniji zaključci. Kao prvo, pregledom deftera vilajeta Hercegovina iz 1475./77. jasno se vidi da je osmanski porezni sustav već tada djelomično stupio na snagu na tome prostoru. Pripadnost navedenom vilajetu očituje se i kroz nadležnost fočanskog/drinskog te, kasnije, mostarskoga kadiluka. Da je u određenom razdoblju Primorje počelo dobivati nekakav oblik uprave u svojim granicama, govori defter iz 1492. godine, gdje se spominje Primorje kao zasebna nahija, odnosno manja upravna cjelina. Što se položaja stanovništva tiče, važno bi bilo istaknuti neke poznate sličnosti s Poljičkom krajinom, npr. granična pozicija unutar Carstva, obje su bile vlaške nahije i dr. Samim time što je stanovništvo živjelo na takvom graničnom prostoru s Mletačkom republikom (čijoj su se upravi stanovnici Primorja pokorili nekoliko puta) bilo bi logično da je Porta omogućavala nekakve ustupke tome stanovništvu. Također, pripadnost carskom hasu je značila zaobilaženje obveza prema spahijama, odnosno feudalcima. Kao jedan od najvažnijih faktora iz razdoblja osmanske uprave na Makarskom primorju, važno bi bilo istaknuti katoličku vjeru, odnosno djelovanje franjevačkog reda, prisutnog u tri samostana u Makarskoj, Živogošću i Zastrogu te jednom manjem skloništu u Drašnicama. Važnost djelovanja toga reda se iskazala od svakodnevice pa sve do utjecaja na političke i gospodarske prilike, prvenstveno kroz povlašteniji položaj franjevacu u Osmanskom Carstvu i korištenja samostana u službi trgovinske razmjene. Katolička je vjera kroz navedeno razdoblje imala stalnu prevagu i utjecaj među lokalnim stanovništvom, dajući malo mjesta za širenje islamu, te pritom sprječavajući veći prodor osmanskog elementa. Sam islam kao religija vrlo vjerojatno nije bio značajnije prisutan među stanovništvom Primorja nego među doseljenicima koji su se bavili trgovinom ili su došli u službi uprave. Izgled i veličina Makarske kao formalnog i realnog središta Primorja ostaje upitna. U kojoj je mjeri naselje bilo urbanizirano, kada je ono dobilo ranije fortifikacije (prije onih iz 1568.) i na kojem se točno položaju nalazilo muslimansko groblje, ne zna se. Ako se uzme u obzir trenutna izgrađenost naselja, koja je dovela do devastacije vidljivih i nevidljivih ostataka ranijih povijesnih razdoblja, jasno je da se ne mogu donijeti konkretni zaključci bez opširnijih iskapanja. Osmanska uprava na Makarskom primorju zasigurno je jedan zanimljiv povijesni period koji zahtijeva dodatna istraživanja i opširnu potragu za novim izvorima koji bi rasčistili brojne nedoumice i dali odgovore na veliki broj neodgovorenih pitanja. Takve izvore trebalo bi prije svega tražiti među osmanskim spisima kojima se do danas nije posvetilo dovoljno povjesničara, prvenstveno zato što su pisani na turskome jeziku, poznatom samo užem krugu istraživača.

LITERATURA

- A. S. Aličić, 1985, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina 1477. godine*, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1985.
- S. Bajraktarević, 1959, Jedan značajni turski dokument o pobuni u Makarskoj, g. 1621., *Zbornik Hist. Inst. JAZU*, sv. 2. Zagreb, 1959.
- N. Božanić-Bezić, 1969, Kule u Makarskom primorju, *Zbornik znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i Makarskom primorju*, ur. Ravlić J., Makarska, 1969, str. 313-336.
- C. Fisković, 1970, Spomenici grada Makarske, Mak. zb., 1, Makarska, 1970.
- A. Gamulin, 2012, Kula u Podaci, *Makarsko primorje*, 10, Makarska, 2012, str. 93-104.
- K. Jurišić, 1972, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1972.
- K. Jurišić, 1974, Lepantska pobjeda i Makarska krajina, u: *Lepantska bitka : udio hrvatskih pomoraca u Lepantskoj bitki 1571. godine*, Zadar: Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1974.
- V. Klaić, 1899, *Povijest Hrvata*, IV, Zagreb: Tisak i naklada L. Hartmana, 1899.
- N. Moačanin, 1999, *Turska Hrvatska*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1999.
- G. Novak, 2004, *Prošlost Dalmacije, knjiga prva- od najstarijih vremena do Kandijskog rata*, Split: Marjan tisak, 2004.
- H. Šabanović, 1959, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo: Svjetlost, 1959.
- B. Šutić, 2012, Makarsko primorje pod turskom upravom (1475.-1684.), *Makarsko primorje*, 10, Makarska, 2012, str. 51-66.
- M. Tomasović, 2012, *Zidine grada i položaj muslimanskog groblja u osmanskoj Makarskoj 16.-17- stoljeća*, Makarsko primorje, 10, Makarska, 2012, str. 69-89.
- J. Vrandečić, M. Bertoša, 2007, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Zagreb: Leykam International, 2007.

Neven Jović
univ. bacc. hist.
University of Zadar

COAST OF MAKARSKA DURING OTTOMAN RULE

Summary

Paper explains the time of Ottoman presence on the Coast of Makarska. It follows Ottoman arrival on the territory, first incursions, conquests and the establishment of government. Author deals with the problem of mismatching used literature concerning Ottoman arrival and the course of their conquest, exact position of Makarska and the layout of its fortifications. Paper gradually deals with the process of islamization and the relationship of the populace with Ottomans as well with the situation in which Catholic Church (especially Franciscan order) found itself. Author asserts a prominent role of Franciscans in the social structure of the Coast of Makarska and the position of the Coast as a bordering subdistrict in the attempts of islamization. Paper reviews the architecture of Franciscan monasteries on the Coast, Walls and Muslim graveyard in Makarska and architecture of the towers and fortified caverns as a specific examples of the local fortification architecture.

Keywords: Coast of Makarska, Ottomans, Early Modern, Islamization, Franciscans